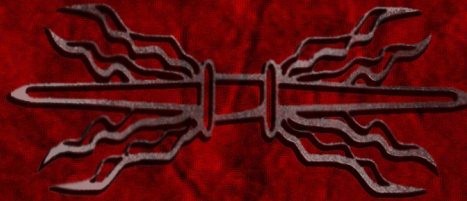

SELEVCIA

AD CALYCADNVM

SAYI I -2011

OLBA KAZISI YAYINLARI

SELEVCIA AD CALYCADNVM I

OLBA KAZISI YAYINLARI

OLBA KAZISI YAYINLARI

SELEVCIA AD CALYCADNUM I

Ankara 2011 / Türkiye

ISBN

Seleucia ad Calycadnum, hakemlidir ve her yıl Nisan ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, giriş sayfalarında belirtilen yazım kurallarına uygunsuzsa yayınlanmaz, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını Seleucia ad Calycadnum yayınına devretmiş sayılır. Seleucia ad Calycadnum kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia ad Calycadnum için yazışma adresi:

Okt. Murat ÖZYILDIRIM

Mersin Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü

Çiftlikköy Kampüsü 33342 Mersin – TÜRKİYE

Tel: 00 90 324 361 00 01 – 4735 e- posta: ozyildirimmurat@gmail.com.

OLBA KAZISI YAYINLARI
SELEVCIA AD CALYCADNUM I

ISBN:

Editörler

Emel ERTEN
Diane FAVRO
Murat ÖZYILDIRIM

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Halit ÇAL Prof. Dr. Çiğdem DÜRÜŞKEN Prof. Dr. Emel ERTEN
Prof. Dr. Diane FAVRO Prof. Dr. Turhan KAÇAR Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU
Prof. Dr. Erendiz ÖZBAYOĞLU Prof. Dr. Scott REDFORD Prof. Dr. Aygül SÜEL
Prof. Dr. Fikret YEGÜL

Doç. Dr. Salim AYDÜZ Doç. Dr. Sedef ÇOKAY-KEPÇE Doç. Dr. Efrumiye ERTEKİN

Yrd. Doç. Dr. Figen ÇEVİRİCİ – COŞKUN Yrd. Doç. Dr. Merih EREK
Yrd. Doç. Dr. Fikret ÖZBAY Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Murat ÖZGEN
Yrd. Doç. Dr. Sema SANDALCI Yrd. Doç. Dr. H. Sibel ÜNALAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ

Dr. Vujadin IVANISEVIC

Seleucia ad Calycadnum, Olba Kazısı yayını olarak yılda bir sayı yayınlanır. Yayınlanması istenen makalelerin en geç Şubat ayında gönderilmiş olması gerekmektedir. Seleucia ad Calycadnum, arkeoloji, eskiçağ dilleri ve kültürleri, eski çağ tarihi, sanat tarihi konularında yazılan, daha önce yayınlanmayan yalnızca Türkçe, İngilizce çalışmaları ve kitap tanıtımlarını yayımlar.

Kapak Tasarım: Tuna AKÇAY
Dizgi:

Baskı:

İÇİNDEKİLER

IULIANUS APOSTATA'NIN
UFUKTAKİ HİRİSTİYANLIKLA SINAVI
Erendiz ÖZBAYOĞLU

11

İKİNCİ YÜZYILDA HİRİSTİYANLIK:
ENTELEKTÜELLER, DÜŞÜNCELER
VE GRUPLAR
Turhan KAÇAR

19

ERKEN BİZANS CAMCILIĞI: KİMLİĞİ
VE NİTELİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER
Emel ERTEN

29

SON ARKEOLOJİK BULGULAR
IŞIĞINDA AZİZ PAULUS'UN
İKİNCİ KÜTSAL GÖREV GEZİSİNDE
TROAS YOLCULUĞU
Reyhan KÖRPE

51

YUMUKTEPE HÖYÜĞÜ KAZILARINDA
GÜN IŞIĞINA ÇIKARILAN
AZİZ MENAS TASVİRLİ HACI ŞİŞESİ
Gülgün KÖROĞLU

77

ROMA DEVLETİNİN HİRİSTİYANLIĞI
ORTADAN KALDIRMAYA YÖNELİK
SON HAMLESİ: BÜYÜK TAKİBAT
(303-311)
Efrumiye ERTEKİN

91

BİZANS SİKKELERİNDE YER ALAN
GÖKSEL VARLIKLAR
“KERUBİM VE SERAFİM”
Ceren ÜNAL

111

OLBA'DA HİRİSTİYAN MEZARLARI
Tuna AKÇAY

133

ISAVRIA DAĞLARINDA
HIRİSTİYAN MANASTIRCILIĞININ BİR
ÖRNEĞİ: OLBA MANASTIRI
Murat ÖZYILDIRIM
H. Sibel ÜNALAN

147

GEÇ ANTİK DÖNEM'DE
CILICIA VE ISAVRIA'DA
KİLİSE SAYISININ ARTIŞ NEDENLERİ
ÜZERİNE BİR DENEME
Ümit ÇAKMAK

167

SOME OBSERVATIONS
ON MONOTHEISM
IN CILICIA
Sevim AYTEŞ CANEVELLO

183

KİTAP TANITIMI:
GEÇ ANTİKÇAĞ'DA HİRİSTİYANLIK
Emin SARIİZ

191

KİTAP TANITIMI:
ROMA DÜNYASINDA YIKANMA
William AYLWARD

195

OLBA KAZISI YAYINLARI
SELEVCIA AD CALYCADNVN I

Yazım Kuralları

Makaleler, Times New Roman yazı karakterinde, word dosyasında, başlık tümü 12 punto büyük harf, metin 10 punto, dipnot ve kaynakça 9 punto ile yazılmalıdır. Çalışmada ara başlık varsa, bold ve küçük harflerle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetler, makale adının altında 9 punto olarak ve en az iki yüz sözcük ile yazılmalıdır. Özetlerin altında İngilizce ve Türkçe beşer anahtar sözcük, 9 punto olarak “anahtar sözcükler” ve “keywords” başlığının yanında verilmelidir.

- Dipnotlar, her sayfanın altında verilmelidir. Dipnotta yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası sıralaması aşağıdaki gibi olmalıdır.
Demiriş 2006, 59.
- Kaynakça, çalışmanın sonunda yer almalı ve dipnottaki kısaltmayı açıklamalıdır.
Kitap için:
Demiriş 2006 Demiriş, B., *Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı*, Ege Yay., İstanbul.
Makale için:
Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, *Lucerna Klasik Filoloji Yazıları*, İstanbul.
- Makalede kullanılan fotoğraf, resim, harita, çizim, şekil vs. metin içinde yalnızca **(Lev.1)**, **(Lev. 2)** kısaltmaları biçiminde “Levha” olarak yazılmalı, makale sonunda “Levhalar” başlığı altında sıralı olarak yazılmalıdır. Bütün levhalar, jpeg ya da tift formatında 300 dpi olmalıdır. Alıntı yapılan levha varsa sorumluluğu yazara aittir ve mutlaka alıntı yeri belirtilmelidir.
- Makale ve levhalar, CD’ye yüklenerek çıktısı ile birlikte yollanmalıdır.

PRAEFATIO

Mersin'in Silifke ilçesi sınırları içindeki Olba'da TC Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ile 2001 – 2009 yılları arasında arkeolojik yüzey araştırmaları, 2010 yılındaysa Bakanlar Kurulu kararı ile ilk arkeolojik kazılar başladı. Böylece Olba hakkında bugüne kadar bilinenlere yeni bilgiler eklendi ve ulaşılan sonuçlar ekip üyelerimiz tarafından birçok yayınlı bilim dünyasına sunuldu.

“Seleucia ad Calycadnum”, arkeoloji, eskiçağ dilleri ve kültürleri, sanat tarihi konularında yapılan çalışmaları sizlerle buluşturmak üzere yayın yaşamına başlıyor. İlk sayıda “Erken Hıristiyanlık” teması ile çıkmakla birlikte, gelecek sayılarımızda sizlerin çalışmalarına çok daha geniş bir yelpazede yer vermeyi amaçlamaktayız.

Birinci sayımıza katkı sağlayan başta Seleucia ad Calycadnum Bilim Kurulu üyeliğini kabul eden saygıdeğer öğretim üyeleri olmak üzere, sayın yazarlara, amblemimizin çizimi için ressam Cavidan Yegül Erten'e, kapak tasarımı için arkeolog Tuna Akçay'a, teknik yardımlarından dolayı M. Çağlar Kırkpınar'a ve Gonca Sümer'in şahsında TAN Kitabevi'ne teşekkür ederiz.

Yapacağınız çalışmaların dergimizde yayınlanmasından onur duyacağımızı belirtmek isteriz.

Editörler:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Murat Özyıldırım (MA)

PRAEFATIO

After nine years (2001-2009) of archaeological surveys at Olba in Mersin, Silifke, excavations started in 2010 with the permission of the Ministry of Culture and Tourism. The team members of Olba have added extensive new information on the settlement history of the site, presenting their results in many publications.

“Seleucia ad Calycadnum” will be an annual journal for the studies on archaeology, ancient languages and cultures, and the history of art published by Olba excavations. Although the first issue focuses on Early Christianity, subsequent issues will include a wider range of investigations.

We want to thank the contributors and the colleagues who honored us by accepting to take part in the scientific board. Painter Cavidan Yegül Erten was kind enough to draw our logo and archaeologist Tuna Akçay designed the front-cover. M. Çağlar Kırkpınar did all the tiresome office work. Finally, many thanks to the TAN Bookstore and Gonca Sümer for giving us support for the publication of “Seleucia ad Calycadnum”.

We welcome contributions for future issues of “Seleucia ad Calycadnum”.

Editors:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Murat Özyıldırım (MA)

BİZANS SİKKELERİNDE YER ALAN GÖKSEL VARLIKLAR “KERUBİM VE SERAFİM”

Ceren ÜNAL*

Özet

Eski ve Yeni Ahit'te tanımlanan kerubim ve serafim göksel yaratıklardır. Kerubimin Cennet bahçesi Aden'in ve seraphimin ise Tanrı tahtının koruyucuları olduklarına inanılmakta ve kutsal kitaplarda da bu inanış yer almaktadır. Kerubim dört, serafim ise altı kanatlıdır. Kerubim tasviri ilk olarak Bizans İmparatorluğu'nun 1204 yılındaki Latin işgali sonrası kurulan İznik İmparatorluğunun idarecisi III. Ioannes Dukas Vatatzes (1222-1254) ve Selanik Devleti idarecisi Ioannes Komnenos Dukas (1237-1244) dönemlerinde basılan bakır sikke birimlerinde kullanılmıştır. 1204-1261 yılları arasında sadece bu iki idareci tarafından sikke ikonografisinde kullanılan kerubim tasviri, 1261 yılı sonrasında yeniden kurulan imparatorluğun ilk iki idarecisi VIII. Mikhail ve ardılı II. Andronikos Palaiologos dönemlerinde de devam etmiştir. Palaiologos Hanedanının bu iki imparatoru iktidarları sırasında bastırdıkları bakır sikkelerde kerubim ve serafim tasvirlerinin dinsel anlamlarını siyasi propoganda amacıyla kullanmış olmalıdırlar.

Anahtar Sözcükler: Bizans, sikke, ikonografi, kerubim, serafim.

Abstract

Cherubs and seraphs are celestial creatures which are defined in both the Old and the New Testament. Cherubs are believed to be guardian of the Garden of Eden and Seraphs are believed to be guardian of the throne of God's. Cherubs are believed to have four and seraphs are believed to have six wings in Orthodoxy belief. Cherubs are firstly used as a depiction of a coin by emperor of Nicaea, Ioannes III Ducas Vatatzes (1222-1254) and they are also used by despotes of Thessalonica, Ioannes Comnenus Ducas (1237-1244) Cherubs were only used by these two rulers between 1204 to 1261. After renovation of the empire in 1261, first two emperors of Palaeologian Dynasty continued to

* Dr. Ceren ÜNAL, Araştırma Görevlisi, Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı - Manisa, e - posta: haceba2005@yahoo.com.

use the depiction of cherubs. Mikhael VIII Palaeologos and Andronikos II Palaeologos used both cherubs and seraphs on their copper coin types for political propoganda with the help of religion.

Keywords: Byzantine, coin, iconography, cherub, seraph.

Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesiyle, Geç Roma İmparatorluğunda Yunan kültüründen gelip Roma dünyası ile kaynaşmış pagan unsurlar inançta olduğu gibi sanat kollarında da yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır. Başkentini Konstantinopolis'e taşımış ve resmi din olarak Hıristiyanlığı kabul etmiş Bizans İmparatorluğu siyasi ve sanatsal bakımlardan da oldukça farklılaşmıştır. Buna paralel olarak, Hıristiyan unsurlar Bizans sikkelerinde pagan tasvirlerin yerini almıştır. Aslında imparatorlukta yaşayan asil ya da köylü her sınıfta elden ele gezen bir obje olarak sikkelerdeki tasvirler, Hıristiyanlığın yayılmasında ve bu yeni dinin benimsenmesinde etkili olmuştur. Teolojik etkisinin yanı sıra, sikke ikonografisinin siyasi etkisi ise iktidarın güç kaynağını belirtmenin bir yolu olmuştur¹.

Erken Bizans döneminde, sikkelerde pagan inanışa ait sembol ve kişileştirmelerin (personifikasyon) yerini haç ve hristogram gibi Hıristiyan sembolleri almıştır. Bu bağlamda, Hıristiyan dini unsurlarının Bizans sikke ikonografisinde belirli bir gelişim süreci izleyerek yol aldığı çok açıktır. İkonoklazma dönemi sonrasında, Orta Bizans'ta İsa, Meryem ve asker aziz tasvirleri yoğun olarak sikkelerde kullanılırken, bu kutsal kişilerin yanı sıra kerubim ve serafim gibi göksel varlıkların da sikkelerde yoğunlukla yer alması Geç Bizans dönemine rastlamaktadır. Oldukça uzun seyreden bu gelişim sürecini takip etmek ise yoğun bir çalışma sonucu sikkelerde yer alan betimlerin sınıflanmasıyla mümkün olmuştur².

Sikkelerde tasvirlerinde dünyevi ile ilahi kavramlar birlikte bir uyum içerisinde var olduğu gibi uzun tarihi boyunca Bizans düşüncesinde yaşanan gelişmelerin en iyi yolla da taslağı çizilmiştir. Bu uyum, nedeni açıklanamaz bir karşılıklı ilişki gibi görünmektedir. Diğer bir deyişle, dini duygular politik anlamda elverişli çözümler ortaya koyabilirken, politik düşünüş de dini kavrama dayanan ve dini kavramla sağlanan bir yeti olmuştur. Bu anlamda, sembolizm ve gerçeklik hep bir arada olmuştur. Bazen, semboller gerçeği gölgede bırakıp, dönemin dini ve politik statüsünü şekillendirmiştir³.

Geç Roma döneminden, erken Bizans dönemine geçiş sürecinde bazı tasvirlerin değişerek devam etmesine en güzel örnek ise Roma ve özellikle Geç Roma dönemi sikkelerinde yer alan zafer ve şans/kaderi simgeleyen Nike ve Tykhe figürlerinin, Bizans sikke tasvir ikonografisine değişerek dişi kutsal bir figür olan Tanrı anası (Theotokos) Meryem'e dönüşmesidir⁴.

Teolojik bakımdan, temel kişisel inanç anlamında koruma arayışı ve destek

1 Ünal 2010, 380.

2 Ünal 2010, ay. yer.

3 Penna 2002, 137.

4 Pentcheva 2006, 11.

ihtiyacının yanı sıra politik yaşam için çok gerekli olan destekleme bakımından da Meryem figürü Bizans sanatının her alanında kullanılan bir öge olmuştur. Bizans dünyasında, İsa’dan sonra en çok kullanılan kutsal kişi olan Meryem, imparatorluk fikrini destekleyen bir unsurdur. Roma dünyasında kullanılan eski şehir tanrıçaları Nike ve Tykhe figürlerinin tüm politik fonksiyonlarını Bizans dünyasında Meryem üstlenir. Her ne kadar, Batı’da Meryem kültü Doğu’ya nazaran daha önce ve hızla gelişmişse de⁵, Efes Konsili’nde alınan kararlar Meryem kültürünün gelişim sürecinin başlangıcı olup, 5. yüzyılın ikinci yarısında toplanan Khalkedon Konsil kararları ise başkent Konstantinopolis’te Meryem kültürünün yerleşmesindeki diğer önemli adımlardan biridir⁶. Meryem’e atfedilen Theotokos ünvanı Meryem’in statüsünü belirlemek amacıyla değil, İsa’nın hem tanrısal (theo) hem de insani (tokos) doğasını vurgulamak amacıyla “Kilise Babaları” tarafından da kullanılır. Akathistos ilahisinin son iki dörtlüğü bu anlamda Meryem’in imparatorluğun koruyucu kalkanı ve Konstantinopolis’in koruyucusu olduğu gibi, tahttaki imparatorun da arkasındaki güç olarak ifade edilmektedir. Geç Roma ve Erken Bizans sikke betimlerinde yer alan Nike ve Tykhe figürleri genellikle doğrudan imparator ve gücü ile bağdaştırılmalarının yanı sıra, imparatorluğun koruyucusu ve imparatorluk kudretinin de garantörü olarak sikkelerde yer alırlar. Tykhe figürü Roma İmparatorluğu sikkelerinde bulunan hem Roma kentinin hem de imparatorluğun gücünü, kendisini sembolize eden Tanrıça Roma kavramının, doğuda Bizans İmparatorluğunun erken dönem sikkelerinde dışı figür Konstantinopolis olarak yansımasıdır. Dışı bir figür olarak hem imparatorluğu hem de şehri ifade eden tanrıça figürü, erken Bizans döneminde Konstantinopolis tasviriyle sikke betimlerinde yer alırken, daha sonra bu kavram Ortodoks inanç çerçevesi içerisinde sentezlenerek yerini diğer bir dışı figür olan Meryem’e bırakmıştır. İmparatorluk ideolojisi çerçevesinde Tykhe figürü 6. yüzyılın sonuna, II. Iustinos sikkeleri dahil olmak üzere ve Nike figürü ise İmparator Phokas sikkeleri dahil olmak üzere 7. yüzyılın başlarına kadar sikke tasvirlerinde kullanılmaya devam etmiştir. Roma döneminde iktidardaki imparatorun gücünün savaşlarda aldığı galibiyetlere dayandığı inancı, Bizans dünyasında da aynen yansımaktadır. Ancak, kutsal figürlerin Bizans sikkelerinde gelişim evreleri süreç içerisinde incelendiğinde ilk önce haç, hristogram ve haçlı asa gibi Hıristiyan unsurlar ile desteklendikleri görülmektedir. İmparatorun gücünü temsil eden Nike figürü Erken Bizans sikkelerinde elinde bir haçlı asa, bir küre üzerinde yükselen haç ya da içeri-

5 Roma’da Santa Maria Maggiore Kilisesi 430 yılında inşa edilmişken, Konstantinopolis’te *Theotokos*’a atfen kutsal yerlerin inşa edilmeye 470 yılına kadar başlamamış olması ilgi çekicidir.

6 Pentcheva 2006, 16.

sinde hristogram olan bir kalkan taşı biçimde betimlenmiştir. 7. yüzyıldan itibaren ise yerini, sikkelerinin arka yüzünde İsa'nın çarmıha gerildiği yer olan Golgotha⁷ tepesini simgeleyen basamaklar üzerinde yükselen haç (Golgotha / Calvaria haç) tasvirine bırakmıştır⁸.

Bu bakımdan bugüne kadar yapılan Bizans nümizmatığı çalışmalarında detaylı betim tipolojisi ve ikonografik değerlendirmeden ziyade kapsamlı sikke katalogları oluşturulduğu ve ülkemizde de yapılan çalışmalarda yurtdışında yapılan bu çalışmaların aynen uygulanarak devam ettirildiği görülmektedir. Özellikle vurgulamaya çalıştığımız sikkelerdeki Nike ve Tykhe figürlerinin Meryem tasvirlerine dönüşümüdür. Son yıllarda yurt dışında Hıristiyan ikonografisi üzerinde çalışan uzmanlar Nike, Tykhe ve Meryem figürlerini birlikte değerlendirmektedir. Bizans nümizmatlarının klasik tanımlaması olan Roma sikkelerinde sıklıkla kullanılan Nike tasvirinin, Hıristiyanlığın kabulü ile Bizans sikke ikonografisinde meleğe dönüşmesi ikonografik çalışmalar kapsamında değerlendirilerek düzeltilmelidir. Roma sikke betimlerinde yer alan Nike, Bizans sikke tasvirlerinde yer alan melek ve hatta kerubim ve serafim tasvirlerinin birlikte değerlendirilmelerinden ziyade, Hıristiyan inancı doğrultusunda ve Bizans içeriğinde iyice incelenerek yorumlanması gerekmektedir. Her ne kadar, kanatlı tanrıça Nike figürünü Hıristiyan inancı kapsamında kanatlı meleğe dönüştürmek oldukça kolay bir tasvir geçişi tanımlaması olsa da, konunun uzmanları tarafından yapılan ikonografik araştırmalar ve incelemeler üzerinde hassasiyetle durulmalıdır⁹.

Bizans sikke tasvirlerinde kutsal kişiler olarak yer alan İsa, Meryem ve azizlerin tasvirlerinden sonra göksel varlıklar olan kerubim ve serafim de 1204 yılında Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgali sonrası kurulan ardıl devletlerin idarecileri ve 1261 yılı sonrası Bizans tahtına geçen Palaiologos hanedanı üyeleri tarafından bastırılan sikkelerle Bizans sikke ikonografisine girmişlerdir.

1204 yılı Latin istilası sonrası kurulan ardıl devletlerden İznik devleti idarecisi III. İoannes Dukas Vatatzes'e ait bakır sikkede yer alan kerub (*χερουβ(ε)ίμ*) Bizans sikke ikonografisinde ilk görülen göksel kutsal varlıktır. Serafim (*σεραφ(ε)ίμ*) tasvirine ise, 1261 yılı sonrasında Palaiologoslar döneminde rastlanmaktadır. 1261 yılı sonrasında kurulan yeni imparatorluğu oluşturan hane-

7 İbranice Golgotha, Latince Calvaria Tepesi, İsa'nın çarmıha gerildiği yer olup, kutsal bir simge olarak Bizans dünyasında da hürmet görmüştür. Bizans nümizmatlarının ortak görüşü, Erken Dönem Bizans sikkelerinde kullanılan basamaklar üzerinde yükselen haçın Golgotha Tepesi'ni sembolik olarak temsil etmesidir.

8 Ünal 2010, 358-360.

9 Bizans sikkelerinde kutsal kişi tasvirleri ve ikonografik değerlendirilmeleri konusunda yapılan çalışmamız basım aşamasında olup, konu ile ilgili detaylı bilgiler içermektedir.

danlığın Bizans sikke ikonografisine farklı betim tipleri soktuğu görülmektedir. Kerubim tasvirinin kullanımı Palaiologoslar dönemi sikkelerinde de devam etmiş, serafim tasvirine ise sadece VIII. Mikhail ve ardılı II. Andronikos’un sikkelerinde yer verilmiştir.

1204 yılı sonrasında kurulan ardıl devletlerin genel Bizans sikke basım ve tasvir geleneğini devam ettirdikleri görülürken, kerubim ve serafim tasvirinin ilk olarak kullanılmasının dini simgelerle politik düşüncelerin bir arada kullanılarak siyasi bir propaganda ya da mesaj içerdiğini akla getirmektedir. Başkent Konstantinopolis ile birlikte imparatorluğun büyük bir kısmını kaybeden ve Anadolu’nun batısıyla sınırlı kalan İznik devleti, kendisini Bizans İmparatorluğunun devamı olarak görmekte ve imparatorluğu tekrar yapılandıracakları ümidini taşımaktadır. İznik imparatorları da Bizans tahtının devamı olarak tüm yetkilerin kendilerinde olduğunu düşünmektedirler. Bizans tahtının koruyucusu olarak tıpkı Tanrı tahtının koruyucusu olan göksel varlık serafim ve Tanrı’nın güç ve ihtişamının bekçileri olan kerubim gibi kutsal bir göreve sahip olduklarını düşünen İznik imparatoru III. Ioannes Dukas Vatatzes bakır sikke biriminde kerubim tasvirini siyasi mesaj anlamında kullanmış olmalıdır. Tebaalarına göksel gücü ve desteği aldıklarını sanatın farklı kollarında yapılan tasvirlerle ifade etmeye çalışan Bizans imparatorlarının bu geleneği İznik imparatoru III. Ioannes Dukas Vatatzes tarafından da sikke ikonografisine yeni sokulan göksel varlık kerubim ile devam ettirdikleri açıktır.

Bizans sikke ikonografisinde 1204 yılı öncesine kadar hiç kullanılmayan kerubim ve serafim tasvirlerinin sikke tipolojisine girdikleri dönem siyasi bakımdan da bu anlamda çok önemlidir. Bizans imparatorluğunun ve tahtının hamisi olarak kendilerini gören İznik imparatorları ve 1261 yılı sonrası imparatorluğu yeniden yapılandıran Palaiologos hanedanının sikke tasvirlerindeki bu tercihlerinin sıradan ya da görsel bir sunudan ziyade, özenli ve mesaj içeren bilinçli bir seçim olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır.

Son dönem Bizans sikke sisteminde altın ve elektron sikke birimlerinde geleneksel sikke tiplerinin devam etmesinin yanı sıra, yeni tasvirler de tipolojiye girmiştir. Özellikle, 1261 yılı sonrasında Palaiologoslar döneminin sikke tipolojisine getirdiği yenilikler kapsamında bakır sikke biriminde oldukça farklı sikke tasvirlerinin yer almaya başladığı görülmektedir. Kerubim ve serafim tasvirleri bakır sikke biriminde kullanılmıştır. Bu anlamda, genel olarak Bizans sikke ikonografisi değerlendirildiğinde Palaiologoslar döneminin kendisine has bir üslup ve stil geliştirdiği gözlenmektedir.

Soyut düşüncelerin sembolik birer tasvirleri olan kerubim ve serafim Hı-

ristiyan teolojisinde önemli yere sahiptir. Tekil olarak “kerub/keruv”, çoğul olarak “kerubim” olarak bilinen göksel varlıklar Ortaçağ ikonografi ve teolojisinde dokuz sıralı melekler hiyerarşisinde ikinci sırada yer alırlar (Resim 1). Kerubimin kelime anlamı hakkında farklı görüşler ve düşünceler bulunmaktadır. Kerubimin İbranice kərûb/keruv kelimesinden geldiği düşünüldüğü gibi, dilbilimci Roland De Vaux; kerubim kelimesinin Asur dilinde karābu, Akkad dilinde kuribu, Babil dilinde karabu kelimesinden türediğini, bu kelimenin Asur ve Akkadca ihtişamlı, kuvvetli, Babil dilinde ise kutsal, kutsanmış anlamına geldiğini belirtmektedir. Diğer bir görüş, Asur dilindeki kirubu ya da karbu’ dan kral nedimi, koruyucu, kişisel hizmetkar ya da hemen yanında yer alan anlamından yola çıkarak geliştiği konusundadır. Kimi görüşler ise, İbranice “keruim” ve tekil formu “keruv” olan kelimenin anlamının ‘körpe bir çocuk gibi’ olduğu ve sanat eserlerinde de kerubimin bebek melek ifadesinde tasvir edildiğidir.

HİRİSTİYAN İNANCINDA MELEK HİYERARŞİSİ	
İlk sınıf Göksel Melekler	Serafım / Kerubim / Taht-Hakimiyet
İkinci Sınıf Göksel Melekler	Dominyon / Erdem / Güç
Üçüncü Sınıf Göksel Melekler	Prenslükler / Başmelekler / Melekler

Dokuzlu melekler hiyerarşisinde serafim gibi kerubim de Tanrı’nın hizmetkarları olarak bulunur. Melek hiyerarşisinde serafimden sonra gelen kerubim, insan yüzüne sahip çifte kanatlı göksel varlıklar olup, Tanrı’nın ihtişam ve görkemini korumak ve beklemekle görevlidirler. Kerubim Tanrı’nın gücü ve ordusunu sembolize eder. Cennetin doğu kapısının başına bekçi olarak Tanrı tarafından yerleştirilen kerubimin ‘Yaşam Ağacı’na giden yolu koruduklarına, Tanrı’nın arabasını sürdüklerine, Tanrı tahtını ve kiliseyi koruduklarına inanış kutsal kitapta da geçmektedir.

Dönemin Grek yazarları, dört yüzü ve birçok gözü (*polyommata*) ile kerubimin kızgın ve öfkeli varlıklar olduğundan bahseder¹⁰. Sanatta tasviri ilk olarak dört yüzlü ve dört kanatlı genç bir erkek şeklinde görülen kerubim, daha sonraları güzel yüzlü ve kanatlı çocuk tasvirine dönüşür. Sanat eserlerinde kerubimin çevresinin mavi renk ile betimlenmesi ise bir gelenek halini almıştır. Asur ve Kenan kültüründe yer alan kanatlı yaratıklara benzeyen kerubim ve serafim, Mezopotamya mimarisinin önemli bir unsuru olarak tapınak ve sarayların kapılarında yer alan insan yüzlü kanatlı devasa boğa figürleri gibi Cennet’in bekçisi olarak Hıristiyan teolojisi ve sanatındaki yerlerini almışlardır. Ortodoks

10 Kazdhan-Ševčenko 1991, 419.

geleneğinde kerubimin görsel sanatlardaki tasvirlerinde İncil yazarları (*evangelistler*) Matta Markos, Luka ve İoannes’i ifade ettiği de düşünülmektedir.

M. F. Hendy, 1969 yılında yaptığı çalışmasında kerubim tasvirinin, sadece İznik imparatoru III. İoannes Dukas Vatatzes’in Manisa (Magnesia) ve Selanik (Thessaloniki) despotu İoannes Komnenos Dukas’ın Selanik basımı sikkelerinde görüldüğünden bahsetmekle birlikte, daha sonraki yıllarda yapılan özellikle 1261 yılı sonrası Palaiologoslar dönemi sikkelerine dair çalışmalar kerubim ve serafim tasvirlerinin Geç Bizans Döneminde de devam ettiğini göstermektedir¹¹. İznik imparatoru III. İoannes Dukas-Vatatzes (1221-1254) dönemine tarihlenen bakır tetarteron noummion biriminin ön yüzünde¹² ve Selanik idarecisi İoannes Komnenos-Dukas’ın (1237-1242/Despotes 1242-1244) billon aspron trachy biriminin ön yüzünde kerubim tasvirine rastlanmaktadır (**Lev. 1 - 2**).

Kerubim Eski Ahit’te bahsedilen ve kanatlı tasavvur edilen bir doğaüstü varlıktır. Serafim altı kanatlı olarak, kerubim ise iki ya da dört kanatlı olarak tasavvur edilmiş olmasına rağmen, hiçbir yerde açıkça verilmiş bir tanımları bulunmamaktadır. Kerubim tamamen koruyucu melek rolünde olmuş ve bu nedenle zırhlı, genellikle bir kılıçla Adem ve Havva’nın cennetten kovulmasından sonra Cennet’in kapısının bekçileri olarak düşünülmüşlerdir. “*Yaşam ağacının yolunu denetlemek için de Aden bahçesinin doğusuna Keruvlar ve her yana dönen alevli bir kılıç yerleştirdi*” (Tevrat/Yaratılış; 3:24). Dolayısıyla, Bizans’ın son döneminde de hala bu rolleri ile anılmışlardır.

Sikke tasvirlerinde kerubim genel olarak bir çift mızrak taşıyan tasvir edilmişlerdir. Kerubim ilk olarak 13. yüzyılın ortalarında sikke tipi olarak ikonografiye girmiş, daha sonra VIII. Mikhail ve II. Andronikos’un sikkelerinde yer almış olmalarına rağmen istisna tasvir tiplerinden biri olmuşlardır (**Lev. 3, 4, 5**).

Hezekiel 10:1-22’de ayrıntılı biçimde tanımlanan kerubimin dört yüzü olduğu ve her bir yüzünün öküz, insan, aslan ve kartal olmak üzere farklı olduğunu ayrıntılı biçimde betimler. Dört yüz ve dört kanatlı varlıklar olarak betimlenen kerubimin kanatlarının altında ise insan elini andıran bir şey olduğundan bahseder (Hezekiel 10:21). Ayrıca Sur kralını kınayan bölümde de, kralın bir kerubim gibi Tanrı’nın bahçesi Aden’de yaşarken nasıl kıymet bilmediği detaylı bir biçimde ifade edilir; “*Meshedilmiş, koruyucu bir Keruv olarak seni oraya yerleştirdim. Tanrı’nın kutsal dağındaydın, yanan taşlar arasında dolaştın*” (Hezekiel 28-14.). Ayrıca, kerubime benzetilen Sur kralının tasviri yapılırken

11 Hendy 1969, 438.; Bendall-Donald 1974 ve 1979.

12 Hendy 1999, 509, Levha XXXIV, 57.

bir keruv kadar güzel, görkemli ve bilge olduğundan bahsedilir (Hezekiel 28-17.) 1. Krallar 6:23-29 bölümünde ise, keruvların kutsal göksel varlıklar olarak işde ağacından betimlerinin yapıldığından söz edilmektedir. Kral Süleyman'ın Rab için yaptırdığı tapınaktaki Antlaşma Sandığının korunacağı iç odada tasvirleri yapılan Keruvlar, Tanrı'nın bahçesinin koruyucusu olarak burada da koruyucu varlık işlevini sürdürmektedir (1. Krallar 7:29-36; 8:6-7.). Tevrat'ın bir çok bölümünde yer alan Kerubimin tasviri açıkça verilmekte ve göksel varlıklar olarak Tanrı katında verdikleri hizmet kutsal bir görev olarak hatırlatılmaktadır (Tevrat ve Zebur'da; Mısır'dan Çıkış 25:18-22; 26:1; 26:31; 36:8; 1. Tarihler 28:18; 2. Tarihler 3:7-14; 3:10-13; 5:7-8; Hezekiel 1:5-28; 10:1-22 ve İncil İbraniler 9:5). Kerubimin insan ayaklarına ve kılıç ya da mızrak taşıdığı düşünülen bir çift ele de sahiptir.

Kerubim tasviri mimari süslemelerde kiliselerin pandantifinde genellikle kubbede tasvir edilen Pantokrator İsa ya da haç tasvirlerini vurgulamak için kullanılmıştır. 9. yüzyıla tarihlenen Konstantinopolis, Hagia Sophia Kilisesi'ndeki betimi ise en güzel örnektir. Cennet kapısının bekçileri ve Son Yargı sahnelerinde de tasviri yer almaktadır. Liturjik olarak ise Kheroubikon ilahisi (*χερουβικόν*) Tanrı tahtını nasıl koruduklarını tanımlar¹³.

Farklı bir sikke tasvir tipi olarak, II. Andronikos'un bakır sikkelerinin arka yüzlerinde kıvrıkcık saçlarıyla cepheden verilen yüz tasviri dörder adet yıldız ve haç motifleriyle çevrelenmiştir. Yıldızların dört kanadı sembolize ettiği ve bu tasvirin bir kerubim tasviri olduğu düşünülmektedir¹⁴ (Grierson 1999, 77-78.; **Lev. 13-14.**)

Hıristiyan teolojisinde serafim göksel hiyerarşide en üst sırada yer alır. Tekil hali seraf, çoğulu serafim olan melekler doğaüstü ve Tanrı tahtının koruyucusu varlıklar olarak melekler hiyerarşisinde ilk sıradadır. Seraf isminin İbranice saraph yanmak fiili ya da ateşli, uçan yılan kelimesinden türediği düşünülmektedir. Etimolojik olarak seraf isminin İbranice ateşle yakıp yok etmek anlamındaki saraph fiilinden geldiği Yeşaya 6:6-7'de yer alan; "Seraf'lardan biri bana doğru uçtu, elinde sunaktan maşayla aldığı bir kor vardı, onunla ağızma dokunarak, "İşte bu kor dudaklarına değdi, suçun silindi, günahın bağışlandı" dedi." anlatımla bağdaştırılabilir.¹⁵ Diğer yandan, alanda çalışan uzmanların bir kısmı da yine İbranice kızgın ve uçan yılan anlamına gelen saraph isminden türediğini ileri sürmektedir (Çölde Sayım 21:6-8; Yeşaya 14:29; 30:6). Genel

13 Kazdhan-Ševčenko 1991, 419.

14 Grierson 1999, 77-78.

15 Tekil olarak seraf olarak, çoğul olarak serafim olarak adlandırılan bu görsel varlıkların sayısı hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Bizans dönemine ait kimi kaynaklar sadece iki tane serafimden bahsederken, kimileri de çok sayıda olduklarını vurgular.

olarak ise, altı kanatlı anlamında *hexapteryga* kelimesi ile tanımlanmışlardır¹⁶. Yeşaya 6:2’de bahsedildiği üzere serafim altı kanatlı yaratıklardır. Serafimin kanatlı ve ateş gibi yakıcı zehirli yılan oldukları düşünülmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere serafim yılan formunda görülen ve ateşi akla getiren göksel varlıklardır. Çok uzun boylu, altı kanatlı ve dört başlı yaratıklardır. Yeşaya; Tapınak’ta serafimin Tanrı’nın tahtını çevreleyerek, Trisagion (*Hagios, Hagios, Hagios/* kutsal, kutsal, kutsal) ilahisini söyleyerek Tanrı’ya dua ettiklerini anlatır. Yeşaya’da melekvari varlıklarından bahsedilmekle birlikte, Sayılar bölümünde seraf yılanlarının İsrailiileri cezalandırmak için gönderildiği anlatılır. Kerubim gibi serafimde litürjide Tanrı’nın ihtişamını ifade etmektedir.

Tanrı tahtının koruyucusu olan serafim hakkında sadece İncil’de İsaiah 6:1-7 bölümünde çoğunluğun efendisi en kutsal olan Tanrı’ya dua etmelerinden özellikle bahsedilir. Serafim aslında Tanrı’ya sürekli dua eden meleklerdir. Tıpkı diğer melekler gibi serafim de Tanrı sözünü dinleyen ve kerubim gibi Tanrı’ya ibadet etmeye odaklanmış göksel varlıklardır.

Serafim altı kanatı vardır. Kanatlarından bir çiftinin uçmaya yaradığı, bir çiftinde gözlerinin yer aldığı ve kalan son çiftinde de ayaklarının yer aldığı düşünülmektedir. Kutsal metinle tahta oturan Tanrı’nın tapınağı dolduran giysisinin eteklerinde serafim durduğundan bahseder. Her birinin altı kanadı olduğu; ikisi ile yüzlerini, ikisiyle ayaklarını örttüklerini, diğer ikisiyle de uçtuklarını söyler (Zebur, Yeşaya 6:1-7 ve İncil, Vahiy 4:6-8).

Bizans kilise resimlerinde ise serafim genellikle ufak kubbenin altındaki pantokratiflerde, Pantokrator İsa tasvirinin altında bulunur. Mistik temalı yazınsal eserlerde de dokuz sıralı melekler listesinde en üstte yer alır. Bizans litürji kostümlerinde tek başlarına ya da kerubim, tetramorflar ve kafes, yıldızlar gibi motifler ile birlikte bir grup halinde yaygın bir süsleme unsurudur. Seraf altı kanada sahip olmasıyla, dört kanatlı kerubdan ayrılmaktadır. Bunun yanında ayırt edici bir diğer unsur, serafim üzerinde kutsal, kutsal, kutsal (*Hagios, Hagios, Hagios*) yazısı olan bir çift sancakla kimi zaman tasvir edilmiş ve kerubim gibi mızrak ya da kılıç taşımamaları ise ayırt edici özellikleri olmuştur. Serafimin sikke tasvirlerinde yer alması, VIII. Mikhail ve II. Andronikos dönemlerinde basılan bakır sikke birimi ile sınırlı kalmıştır¹⁷.

9. yüzyılda Bizans sanatçıları serafimi bir melek tasviri olarak değil, tıpkı kerubim gibi altı kanatlı, ortasında ufak insan yüzü ve insan ayaklarıyla kompozit yaratıklar olarak tasvir etmişlerdir. Kanatlarındaki birçok göz ise, kerubimden türemiş bir tasvir özelliğidir. Tıpkı kerubim gibi, Konstantino-

16 Kazdhan-Şevçenko 1991, 1870.

17 Grierson 1999, 80-81.

polis'deki Hagia Sophia ve Selanik'deki Panagia Ton Khalkeon kiliselerinin pandantifinde serafim tasviri yer alır¹⁸.

İznik İmparatoru III. Ioannes Dukas Vatatzes döneminde sikke ikonografisine giren kerubim tasviri ardıl idareciler tarafından kullanılmamıştır. Kerubim tasvirinin diğer bir nadir örneği ise yine 1204 yıkımı sonrası kurulan Selanik devletinin idarecisi Ioannes Komnenos Dukas'a ait bakır sikke biriminde görülmektedir. 1204-1261 yılları arasında sadece bu iki farklı idareci tarafından sikke betimi olarak kullanılan kerubim tasvirine rastlanırken, henüz serafim tasviri sikke ikonografisine girmemiştir. 1261 yılında Konstantinopolis'in ele geçirilmesi ve imparatorluğun tekrar restorasyonu ile birlikte tahtta olan Palaiologos hanedanının ilk iki imparatoru VIII. Mikhail ve II. Andronikos Palaiologos kerubim tasvirini bakır sikke birimlerinde kullandıkları gibi serafim tasvirini de sikke ikonografisine bir yenilik olarak sunmuşlardır (**Lev. 6-12**).

Her ne kadar, 1204 yılı Bizans İmparatorluğu için yıkımı, 1261 yılı ise restorasyonu ifade etse de, her iki dönemin ortak noktası olan siyasi sıkıntı ve imparatorluğun artık eski ihtişamını kaybedip, bir daha da geri alamayacak olmasıdır. Sınırları daralan, iç ve dış etkenlerle ekonomik sıkıntı içindeki imparatorluk siyasi anlamda da her iki dönemde sancılı bir evre geçirmektedir. Ortak sıkıntılar anlamında, yeni bir hanedan ve yeni güçlü imparatorlar bir kurtuluş yolu olarak görülmektedir. Keza kendilerini Bizans imparatorluğu, başkent Konstantinopolis, tahtın koruyucusu ve varisi gören bu farklı dönemlerdeki idareciler halkın desteğini ve güvenini kazanmak bakımından halka ulaşmanın en kolay yollarından biri olan sikkeleri ve üzerlerindeki betimleri siyasi propoganda amacıyla kullanırlar. Elden ele gezdiği için verilecek mesajı ulaştırmanın en kolay yolu olan sikkeler de üzerlerinde yer alan ve belirli siyasi amaçları dini kavramlar ile birleştiren tasvirleriyle bir propoganda işlevi görmektedirler.

Tebaanın kendisini güvende hissetmesi ve yöneticilerine inanması siyasi çıkmazda önemli bir çıkış yoludur. Bu anlamda, Tanrı tahtının ve kutsal Cennet Bahçesi Aden'in koruyucuları kerubim ve serafim gibi, Bizans imparatorluğunun ve tahtının koruyucuları olarak imparatorlar kendilerini bu göksel varlıklar ile özdeşleştirerek halka güven sunma amacındadırlar. Bizans imparatorluğunu göksel imparatorluğun dünyevi yansıması olarak gören imparatorlar, dini anlam ve ifadeleri kullanarak Tanrısal güç ve desteği aldıklarına halkı inandırarak imparatorluğun yeniden eski gücüne ve sınırlarına kavuşmasını çalışırken, sikke tasvirlerini de siyasi bir propoganda objesi olarak kullanırlar.

18 Kazdhan-Ševčenko 1991, 1870.

Bizans sikkeleri hakkında 1862 yılında J. Sabatier’in yaptığı ilk önemli çalışmanın devamında, farklı dönemlerde farklı nümizmatlar tarafından yapılan çalışmalarda kerubim ve serafim tasvirlerinin tanımlamalarında farklı görüşler olduğu ortaya çıkmış ve sikkenin ön ve arka yüz betimi olarak değerlendirilmelerinde de farklı görüşler sunulmuş olsa da genel Bizans sikke ikonografisi geleneğinin kabul edilmesini doğru bulmaktayız. Dumbarton Oaks Bizans Araştırmaları Merkezi sikke koleksiyonunun bir bölümünü 1999 yılında yayına hazırlayan M. F. Hendy ve P. Grierson’un çalışmasında sikkelerin tasvirlerine göre yapılan tipolojisinin Bizans sikke ikonografisi geleneğine uygun olarak yapılması konuyu açıklığa kavuşturmaktadır. Kutsal kişiler, göksel varlıklar ve sembollerin sikke betiminin daima ön yüzünde yer aldığı, imparator, imparatorla birlikte ardılı ya da ortak imparatorların ise arka yüzde yer alması Bizans sikke ikonografisinde tartışılmaz bir gelenektir.

Sikke betimlerinin sınıflanmasında; 19. yüzyıldan itibaren ön ve arka yüz tanımlamalarında yaşanan sıkıntı Bizans ikonografisi çalışmaları ve dini hiyerarşinin göz önüne alınması ile çözülmelidir. Sikkelerin ön yüzünde kutsal kişi ve göksel varlıkların tasviri yer aldığı gibi, göksel ilahi gücün yeryüzündeki temsilcisi olarak kendilerini gören ve gücünü Tanrı’dan alıp, kutsal varlıklar tarafından da desteklenerek, korunduklarına inanan Bizans imparatorları ise bu hiyerarşi içerisinde arka yüzde betimlenmişlerdir. Bu görüşlerimizin yanı sıra, Roma İmparatorluğundan Bizans İmparatorluğuna geçiş sürecinde yaşanan süreç dikkatle değerlendirilmeli, ikonografi çalışmaları titizlikle araştırılıp sentezlenmelidir. Geç Roma İmparatorluğundan Erken Bizans dönemine geçiş sürecinde sikkelerde görülen kanatlı figürün ya da Konstantinopolis şehir personifikasyonunun melek tasvirine dönüşmediği, yine koruyucu bir dışı figür olan Meryem ile Bizans sanatında ve sikke ikonografisinde temsil edildiği görüşünün titizlikle araştırılarak yapılmış bir tespit olduğunu da özellikle vurgulamaktayız.

LEVHALAR

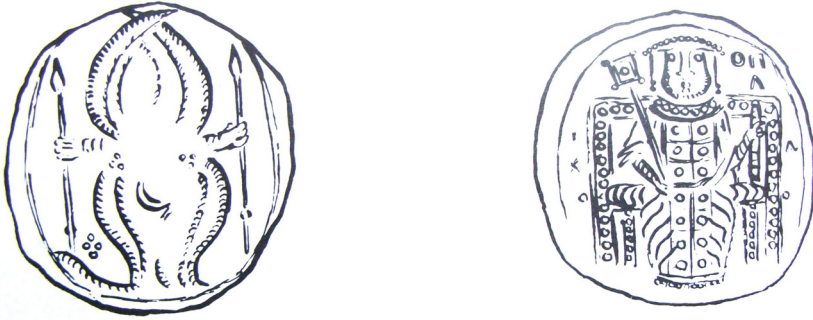
Lev. 1 Bakır tetarteron¹⁹. İznik İmparatoru III. Ioannes Dukas-Vatatzes (1222-1254) (Freeman and Sear 2006, 100, no. 630).²⁰

19 II. Nikephoros tarafından düşük ayarlı altın sikke birimi olarak tedavüle girmiş ve yaklaşık olarak bir yüzyıldan biraz fazla bir zaman (969-1092) için kullanılmış olan tetarteron, 1092 yılında I. Aleksios Komnenos'un sikke reformu sonrasında tedavüle giren küçük bakır sikkeler için tanımlanmıştır. 1092 yılında tedavüle giren bakır sikkeler kalın yapısı ve küçük ebadıyla 11. yüzyılın ortasında kullanılan altın sikke birimi olan tetarteronu andırdığı için aynı isim ile kullanılmıştır (Grierson 1999, 60).

20 Benzer örnek için bakınız; Hendy, 1999, 509, Plate XXXIV, 57.; Sabatier 1955, 293-294, 9.; Grierson 1982, Plate 71, 1176.; Lianta 2009, 138, 283.; Berk-England 1989, 58 no. 342.; Sear 2006, 422, 2115.

Lev. 2 Billon trachy²¹. Despot Ioannes Komnenos Dukas (İmparator 1237-1242; Despot²² 1242-1244) (Freeman and Sear 2009, Mail Bis Sale 17).²³

Lev. 3 Billon trachy. VIII. Mikhail Palaiologos. (1258-1282) (Bendall-Donald 1974, 13-14, C.18).²⁴

- 21 13. yüzyıldan sonra batı darphanelerinde basılan gümüş-bakır alaşımında % 50'den az olarak gümüş kapsayan sikke birimi için kullanılan terimdir. Aynı ya da daha fazla oranda ve genellikle bakır olmak üzere bir metal içerik ile yapılan gümüş alaşımli sikke birimi. Eş anlamlı Bizans terimi bilinmemektedir. *Billon trachy* yaklaşık olarak 1/48 *nomisma* değerindedir (Grierson 1999, 53).
- 22 Yunanca Despotes (ὁ δεσπότης-efendi, patron) anlamında olup, kadınlar için de Despoina ünvanı kullanılır. Latince *Dominus* ile eş anlamlıdır. Geç Roma ve Erken Bizans dönemlerinde kullanılan imparatorluk unvanlarından biridir. Orta ve Geç Bizans dönemlerinde de bu ünvanın kullanımı devam etmiştir (Grierson 1999, 55).
- 23 Ön yüzde dört kanadın sarmaladığı insan yüzlü kerubim yer alırken, arka yüzde ise solda imparator Ioannes ve sağda Aziz Demetrios cepheden ve tam boy figür olarak betimlenmiş, aralarında haç formlu bir kılıç taşımaktadırlar. Benzer örnek için bkz.; Hendy 1999, 591, Plate XLIII 24b 25a.1-5.; Sear 2006, 434-435, 2210.; Grierson 1982, Plate 75, 1223.; Lianta 2009, 166-167, 400-404.; Freeman and Sear 2009, 135, 729.
- 24 Bendall ve Donald 1974 yılında yaptıkları yayında sikkenin ön yüzüne göksel varlıklar olan kerubim ve serafimleri yerleştirirlerken, 1979 yılında ise tam aksine göksel varlıkları arka yüze atfetmişlerdir. Kutsal kişi ve varlıkların göksel güç ve hakimiyeti temsilen Bizans sikke betimlerinde her zaman ön yüzde, arka yüzde ise imparator, haç, monogram, meleklerle atfen

Lev. 4 Billon trachy. VIII. Mikhail Palaiologos. (1258-1282) (Lianta 2009, 200, 543).

Lev. 5 Trachy, II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) (Bendall-Donald 1979, 55, no. 28).²⁵

kanat ya da iki başlı kartal gibi dünyevi otoriteyi ifade eden kişi ve sembollerin yer aldığını düşünmekteyiz. Bu bakımdan, Bendall ve Donald'ın 1974 ve 1979 yıllarında yaptıkları her iki yayından sikke örnekleri aynen alınarak verilirken, ön ve arka yüz açıklamaları ise Bizans sikke nümizmatik geleneğine uygun olarak kullanılmıştır. Sikkenin ön yüzünde dört kanat ve yanlarından çıkan iki mızrak ile kerubim, arka yüzde ise kare arkalıktaki tahtta oturan imparatorun sağ elinde labarum asa taşıyan tasviri yer almaktadır. Benzer örnek için bakınız; Grierson 1999, Plate 6, 96-99.; Lianta 2009, 200, 544-545. H. Goodacre ise 1971 yılındaki yayınında trachy birimi sikkenin arka yüzündeki seraf betimi dört kanatlı olarak tanımlanmış olsa da, kerubim tasviri olduğunu belirterek düzeltmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz (Bkz.; Goodacre 1971, 323, 22).

25 Ön yüzde dört kanatlı kerub her iki yandan çıkan elleriyle birer mızrak taşımakta, arka yüzde ise sağ elinde haç asa ve sol elinde akakia taşıyan imparatorun yarım boy tasviri yer alır. Benzer örnek için bakınız; Grierson 1982, Plate 90, 1431.

Lev. 6 Billon Trachy, VIII. Mikhail Palaiologos (1258-1282) (Bendall-Donald 1974, 36, UC.2).²⁶

Lev. 7 Bakır Trachy, II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) (Bendall-Donald 1979, 39, no. 7).²⁷

26 Bendall ve Donald 1974 yılı basımı yayımlarında sikkenin ön yüz tasviri olarak kerubimi verirken, arka yüzde ise başmelek Mikhail tarafından kendisine sunulan dizleri üzerindeki imparatoru kutsayan tahtta oturan İsa tasvirini tanımlarlar. Bizans sikke ikonografisi geleneğine göre İsa figürünün yer aldığı yüz daima ön yüz olduğu için, burada sikkenin ön ve arka yüzünün ters olarak tanımlandığını belirtmekte fayda görmekteyiz.

27 Bendall ve Donald 1979 yılında yaptıkları yayımlarında ise, 1974 yılında yaptıkları ön ve arka yüz atıflarını tamamen değiştirerek Bizans sikke tasvir geleneğine uygun olarak tanımlamışlardır. Sikkenin ön yüzünde başmelek Mikhail'in tahtta oturan İsa'ya takdim ettiği imparator dizlerinin üzerinde kutsanmayı bekler. İsa sağ eli ile imparatoru kutsarken, imparatorun elleri dua eder pozisyonundadır. Sikkenin arka yüzünde dört haç ve yıldız motifi arasında görülen çocuk yüzüyle betimi ise, kerubim tasvirine atfedilmektedir. Bendall ve Donald dört haç ve dört yıldızın kerubimin dört kanadını temsil ettiği ve genç İsa betiminin yine kerubime atfedildiği düşünmektedir. P. D. Whitting ise, 1973 yılında yaptığı yayınında billon trachy sikkenin ön yüzünde genç İsa'nın yüzünün çevresini dört haç ve yıldız tarafından çevrelendiğini vurgularken, kerubim tasvirine dair herhangi bir bilgi vermez (Whitting 1973, 240, no. 386). Bu anlamda Bendall ve Donald'ın bu sikke tasvirini ikonografik olarak yorumlamalarına katılmaktayız.

Lev. 8 Billon Trachy, VIII. Mikhail Palaiologos (1258-1282) (Bendall-Donald 1974, 22, C.29).²⁸

Lev. 9 Trachy, Sear 2006, 442, 2256.²⁹

28 Ön yüzde altı kanadın ortasında çocuk yüz betimiyle serafim tasviri ve tasvirin sol üst kısmında Palaiologoslara ait monogram **B** olan, arka yüzde ise sağ elinde labarum asa sol elinde Patrik haçı taşıyan imparatorun $\frac{3}{4}$ boy tasviri yer alır.

29 Benzer örnekler için bakınız; Sear 2006, 443, 2276 (Konstantinopolis basımı); 444, 2289 (Thessaloniki basımı).

Lev. 10 Stamenon³⁰, VIII. Mikhail Palaiologos (1258-1282)(Lianta 2009, 206, 569).³¹

Lev. 11 Trachy, II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) (Bendall-Donald 1979, 53, no. 26).³²

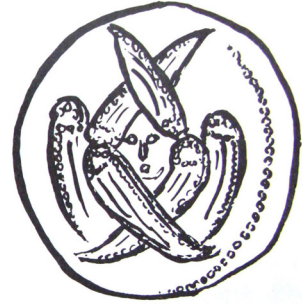
30 II. Nikephorus tarafından tedavüle sokulan altın sikke tetarteron birimine karşı tedavüle giren ve standart anlamını taşıyan altın sikke histamenon birimi 11. yüzyılın ortasında içbükey formdadır. Histamenon sikke birim ismi kısaltılmış ve 12-13. yüzyıllara tarihlenen Bizans imparatorluğuna ait billon ve bakır sikkeler stamenon birimi olarak nitelenmiştir. Stamenon kavramı özellikle Latinler tarafından kullanılmıştır (Grierson 1982, 343).

31 İmparatorun sol elinde akakia taşıdığı örneklerde mevcuttur. Benzer örnek için bakınız; Grierson 1999, Plate 3, 38.; Lianta 2009, 206, 570-571.

32 Ön yüzde altı kanadın ortasında çocuk yüzlü betimiyle serafim tasviri, arka yüzde ise sağ elinde labarum asa sol elinde haçlı globus taşıyan imparatorun yarım boy tasviri yer alır. Benzer örnekler için bakınız; Grierson 1999, Plate 34, 587; Lianta 2009, 228, 657-658-659.; Sear 2006, 450, 2351.

Lev. 12 Trachy, II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) (Bendall-Donald 1979, 55, no. 27).³³

Lev. 13 Trachy, II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) (Bendall-Donald 1979, 85, no. 28).³⁴

33 Ön yüzde altı kanadın ortasında çocuk yüzlü betimiyle serafim tasviri, arka yüzde ise sağ elinde labarum asa sol elinde haçlı globus taşıyan imparatorun tam boy tasviri yer alır. Benzer örnek için bakınız; Grierson 1999, Plate 34, 588-589.; Grierson 1982, Plate 88, 1412.; Sear 2006, 453, 2381., Goodacre 1971, 329, 21.

34 Ön yüzde dört kanadının arasına sakladığı yüzüyle, diğer iki kanadı iki yana açılmış serafim ön yüzde, arka yüzde ise imparator II. Andronikos ve ardılı IX. Mikhail aralarında bir Patrik haçı taşırlar. Benzer örnekler için bakınız; Grierson 1999, Plate 37, 638-646.; Grierson 1982, Plate 93, 1478.; Wroth 1966, 623, Plate LXXV.10.

Lev. 14 Assarion³⁵, II. Andronikos-IX Mikhail Palaiologos (1294-1320) (Lianta 2009, 254, 789).³⁶

35 Assarion; II. Andronikos tarafından tedavüle sokulan yassı formda bakır sikke birimi için kullanılan Yunanca terim (Grierson 1999, 53).

36 Benzer örnek için bakınız; Longuet 1961, 128, Plate IX,145.

KAYNAKÇA

- Bendall-Donald 1974 Bendall, S. - P. J. Donald, *The Billon Trachea of Michael VIII Palaeologos 1258-1282*, Bristol 1974.
- Bendall-Donald 1979 Bendall, S. - P. J. Donald, *The Later Palaeologan Coinage*, London 1979.
- Berk - England 1989 Berk, H. – V. England, *Byzantine Coins*, New York 1989.
- Bertele 1978 T. Bertele, *Numismatique Byzantine*, Wetteren, 1978.
- Butcher 1988 K. Butcher, *Roman Provincial Coins*, London, 1988.
- Freeman&Sear 2009 Freeman&Sear, *Mail Bid Sale 17, December 15, 2009*, Los Angeles 2009.
- Goodacre 1971 Goodacre, H. *A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire*, London 1971.
- Grierson 1982 Grierson, P., *Byzantine Coins*, California 1982.
- Grierson 1990 Grierson, P., *Byzantine Coinage in its International Setting*, Cambridge 1990.
- Grierson 1999 Grierson, P., *Byzantine Coinage*, Washington D.C. 1999.
- Grierson 1999 Grierson, P., *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Michael VIII to Constantine XI 1258-1453, Volume 5, Part 1-2*, Washington D.C. 1999.
- Hendy 1999 Hendy, M. F., *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Aleksius I to Michael VIII 1081-1261, Vol. Four, Part 2*, Washington D.C. 1999.
- Kalavrezou 1990 I. Kalavrezou, “Images of the Mother: When the Virgin Mary Became ‘Meter Theou’”, *DOP*, Vol. 44, (Washington D.C., 1990), 165-172.
- Kazdhan - Ševčenko 1991 Kazdhan, A. - N. P. Ševčenko, “Cherubim” *Oxford Dictionary of Byzantium* 1991, 419.
- Kazdhan - Ševčenko 1991 Kazdhan, A. - N. P. Ševčenko, “Seraphim” *Oxford Dictionary of Byzantium* 1991, 1870.
- Lianta 2009 Lianta, E., *Late Byzantine Coins 1204-1453 in the Ashmolean Museum University of Oxford*, London 2009.

- Longuet 1961 Longuet, H., Introduction á la Numismatique Byzantine, London 1961.
- ODB 1991 Kazdhan, A. (ed.), The Oxford Dictionary of Byzantium, Vol. 1-2-3, New York 1991.
- Penna 2002 V. Penna, Byzantine Coinage, Nicosia, 2002.
- Pentcheva 2006 B. V. Pentcheva, Icons and Power: The Mother of God in Byzantium, Pennsylvania, 2006.
- Ratto 1959 Ratto, R., Monnaies Byzantines, Amsterdam 1959.
- Sabatier 1955 Sabatier, J., Description Generale Des Monnaies Byzantines, Austria 1955.
- Sayles 1998 Sayles, W. G., Ancient Coin Collecting V, The Roman/Byzantine Culture, Ioala 1998.
- Sear 1982 D. R. Sear, Greek Imperial Coins and Their Values, London, 1982.
- Sear 2006 Sear, D., Byzantine Coins and Their Values, London 2006.
- Tatic-Djuric 1964 Tatic-Djuric, M., Image of the Angels, West Germany 1964.
- Ünal 2010 Ünal, C., Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2010. (Yayınlanmamış doktora tezi.)
- Whitting 1973 Whitting, P. D., Byzantine Coins, New York 1973.
- Wroth 1966 Wroth, W., Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, 2 Vols., Chicago 1966.